

ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО ТА ПРОЦЕС

УДК 004.8+379.9(477)

DOI <https://doi.org/10.32782/39221544>

Кострицький В. В.,
*кандидат юридичних наук,
доцент кафедри приватно-правових дисциплін
Одеського національного морського університету,
суддя Одеського апеляційного суду*

Кострицька Л. М.,
*магістр права,
провідний інспектор
Головного управління Держспродспоживслужби в Луганській області*

МІСЦЕ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ В ЦИВІЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ

THE PLACE OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE IN CIVIL PROCEDURE

Штучний інтелект визначається як система інформаційних технологій, яка здатна виконувати складні завдання за допомогою застосування наукових методів та алгоритмів обробки інформації. Ця система може працювати з інформацією, яку вона отримала чи створила під час своєї роботи. Крім того, система штучного інтелекту здатна формувати та використовувати власні бази знань, які становлять основу для прийняття рішень. Вона володіє вбудованими моделями прийняття рішень, алгоритмами обробки інформації та може стратегічно визначати оптимальні методи досягнення поставлених завдань виходячи з актуальної прецедентної практики.

Отже, система штучного інтелекту не лише виконує завдання, але і розвивається та самостійно вдосконалює свої здібності, щоб ефективно працювати в різних областях, тим більше правничих де вимагається комплексний аналіз судової практики та прийняття рішень.

Сучасні можливості штучного інтелекту (далі – ШІ) відкривають новий етап розвитку цивільного процесу, сприяючи впровадженню інноваційних підходів та покращень у різних сферах. Автоматизація рутинних завдань за допомогою ШІ підвищує ефективність та швидкість підготовчої стадії судових процедур. Крім того, він є потужним інструментом для аналізу доказів, судових прецедентів, надання підтримки правникам у прийнятті рішень та цифрування документів, в кінцевій меті спрощуючи доступ до правосуддя.

Однак використання ШІ у цивільному процесі стикається з значними викликами, зокрема щодо правових та етичних аспектів. Збереження прав та свобод людини є ключовою турботою, оскільки системи ШІ можуть впливати на приватні та особисті права. Гарантування прозорості та відповідальності важливі для забезпечення довіри до використання ШІ в цивільному судочинстві.

Однак важливо враховувати правові, етичні питання та конфіденційність, пов'язані із застосуванням ШІ у цивільному процесі. Гарантування справедливого та безпечного використання цих технологій вимагає розвитку відповідних «правових рамок».

В статті аналізуються погляди вчених щодо місця та доречності використання ШІ у цивільному процесі. Використання штучного інтелекту (ШІ) у сфері юриспруденції, зокрема для складних завдань письмового захисту, може викликати виклики та ризики, пов'язані з можливістю неправильного тлумачення законодавства та спотворення доказів у справі. Юристи, покладаючись на ШІ, можуть ненавмисно впроваджувати помилки або спотворення в юридичний аналіз, що може призвести до серйозних наслідків для справедливості та вирішення справ. Здатність ШІ "відчувати галюцинації" може виникнути через неточності у вихідних даних, алгоритмах аналізу чи недостатньому розумінні контексту. Це може призвести до неправильного тлумачення юридичних понять, невірному врахуванні обставин чи неадекватного оцінювання важливості доказів.

Наслідки таких помилок для суду можуть бути катастрофічними. Невірне представлення доказів чи неправильне тлумачення законодавства може призвести до несправедливих рішень, порушення прав та свобод осіб, а також підірвати довіру до юридичної системи.

Ключові слова: *штучний інтелект, генеративний штучний інтелект, цивільний процес, цивільне судочинство, машинне навчання.*

Artificial intelligence is defined as a system of information technology that is capable of performing complex tasks by applying scientific methods and information processing algorithms. This system can work with information that it has received or created during its operation. In addition, an artificial intelligence system is capable of forming and using its own knowledge bases, which form the basis for decision-making. It has built-in decision-making models, information processing algorithms, and can strategically determine the best methods for achieving its goals, based on current precedent practice.

Thus, an artificial intelligence system not only performs tasks, but also develops and improves its abilities on its own to work effectively in various areas, the more legal ones, requiring complex analysis and decision-making.

Modern artificial intelligence (AI) capabilities open up a new stage in the development of civil procedure, facilitating the introduction of innovative approaches and improvements in various areas. Automation of routine tasks with the help of AI increases the efficiency and speed of court procedures. In addition, it is a powerful tool for analyzing evidence, providing decision support, and digitizing documents, simplifying access to justice.

However, the use of AI in civil proceedings faces significant challenges, including legal and ethical aspects. The preservation of human rights and freedoms is a key concern, as AI systems may affect private and personal rights. Guarantees of transparency and accountability are important to ensure trust in the use of AI in civil proceedings.

However, it is important to consider the legal, ethical, and privacy issues related to the use of AI in civil proceedings. Ensuring the fair and safe use of these technologies requires the development of an appropriate "legal framework".

The article analyzes the views of scholars on the place and appropriateness of AI in civil proceedings. The use of artificial intelligence (AI) in the field of law, in particular for complex written defense tasks, may pose challenges and risks associated with the possibility of misinterpreting the law and distorting evidence in a case. Lawyers relying on AI may inadvertently introduce errors or misrepresentations into legal analysis, which can have serious consequences for the fairness and resolution of cases. The ability of AI to "hallucinate" may arise from inaccuracies in the source data, analysis algorithms, or lack of contextual understanding. This can lead to misinterpretation of legal concepts, incorrect consideration of circumstances, or inadequate assessment of the importance of evidence.

The consequences of such errors for the court can be catastrophic. Misrepresentation of evidence or misinterpretation of the law can lead to unfair decisions, violation of rights and freedoms, and undermine confidence in the legal system.

Key words: *artificial intelligence, generative artificial intelligence, civil procedure, civil litigation, machine learning.*

Постановка проблеми та її актуальність. Генеративний штучний інтелект (GenAI) – тема року. І це правильно, оскільки нові інструменти змінюють повсякденне робоче життя кожного з нас – особливо в таких професійних сферах, як комунікації, маркетинг, менеджмент або HR. Однак багато користувачів все ще стикаються з обмеженнями, коли справа доходить до ефективного використання ChatGPT & Co в повсякденній роботі [1]. Звертається увага на те, що передумовою застосування у вітчизняному цивільному процесі штучного інтелекту стало прийняття Європейською комісією з ефективності правосуддя Ради Європи Етичної хартії з використання штучного інтелекту у судовій системі та її середовищі. Ще одним кроком у визначенні напрямку європейської стратегії щодо штучного інтелекту, слід назвати Білу книгу зі штучного інтелекту: європейський підхід до досконалості і довіри, опубліковану 19 лютого 2020 року [2, с. 40]. Тому питання аналізу застосування штучного інтелекту в цивільному процесі буде становити актуальність обраної теми дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Науковою основою досліджен-

ня були праці таких науковців як Луцька Г. В., Кожевнікова А. В., Карамаза О. О., Зозуляк О. І., Стефанишин Н. М., Схаб-Бучинська Т. Я., Щербина Б. С., Ткаченко В. В. та інші. Проте, питання місця штучного інтелекту у цивільному процесі на жаль, поки що, не було досліджено.

Мета. Метою даної статті є дослідження з урахуванням стану наукової розробки та актуальності теми штучного інтелекту у цивільному процесі. Дослідження дозволить не лише поглибити розуміння сучасного стану справ у галузі ШІ, а й виокремити напрямки для подальших досліджень та розвитку. Також важливо врахувати практичні аспекти та взаємодію з іншими галузями, щоб сприяти впровадженню ШІ в різноманітних сферах нашого життя.

Виклад основного матеріалу. Штучний інтелект – відносно новий термін для українського законодавця, тому однозначне правове визначення, а тим більше правове регулювання, наразі відсутні в чинному законодавстві (далі – ШІ) [3].

Галузь штучного інтелекту – напрям діяльності у сфері інформаційних технологій, який забезпечує створення, впровадження та використання технологій штучного інтелекту [4].

Марценко Н. С. зазначає, що «визначення поняття штучного інтелекту у науці здійснюється через поділ його на види за критерієм ступеня відтворення когнітивних функцій людини та впливу останньої на процес прийняття рішень чи здійснення певної діяльності. Можливо виділити такі види штучного інтелекту та їх розуміння:

– «Прикладний штучний інтелект» розуміється, як сукупність комп'ютерних програм, які максимально наближено імітують одну або кілька когнітивних функцій людини (курсив мій) і використовуються в процесі здійснення конкретної діяльності без участі людини для досягнення поставлених цілей відповідно до заздалегідь визначених критеріїв і параметрів;

– «Загальний штучний інтелект» розуміється, як сукупність комп'ютерних програм, які еквівалентно імітують безліч когнітивних функцій людини та використовуються для здійснення будь-якого виду діяльності без участі людини для досягнення поставлених цілей з певними критеріями і параметрами;

– «Штучний суперінтелект» – це сукупність комп'ютерних програм, що імітують повну множину когнітивних функцій людини, додаючи свідомість, суб'єктивні переживання, почуття гідності, поваги, краси тощо, які значно перевищують людські інтелектуальні показники, що дає змогу здійснювати будь-яку діяльність без участі людини для досягнення самостійно визначених цілей за самостійно визначеними критеріями та параметрами» [5, с. 92].

При цьому Україна вже «заклала перший камінь» в розвиток та регулювання штучного інтелекту. Так, Розпорядженням Кабінету Міністрів України від 02 грудня 2020 р. № 1556-р було схвалено Концепцію розвитку штучного інтелекту в Україні (далі – Концепція) [3].

Наприклад, Концепція пропонує під штучним інтелектом розуміти організовану сукупність інформаційних технологій, із застосуванням якої можливо виконувати складні комплексні завдання шляхом використання системи наукових методів досліджень і алгоритмів обробки інформації, отриманої або самостійно створеної під час роботи, а також створювати та використовувати власні бази знань, моделі прийняття рішень, алгоритми

роботи з інформацією та визначати способи досягнення поставлених завдань [4].

Але все ж постає питання місця штучного інтелекту в цивільному процесі. З цього приводу Зозуляк О. І. зазначає, що «останнім часом концепції щодо окреслення сутності штучного інтелекту в рамках приватного права включають у себе: а) теорію суб'єкта правовідносин; б) теорію об'єкта правовідносин; в) компромісну теорію, яка по суті є поєднанням суб'єктно – об'єктної теорії. При цьому одразу зазначимо, що суб'єктно – об'єктна концепція нами не розглядається взагалі, оскільки вважаємо, що компроміс у даному разі позбавлений сенсу, адже право не повинно формувати концепції трактування одного явища із позицій і суб'єкта і об'єкта, потрібно обирати конкретний підхід із відповідною аргументацією та втілювати його у нормах права» [6, с. 96].

Стефанишин Н. М., Схаб-Бучинська Т. Я. зазначають, що «питання визначення штучного інтелекту об'єктом чи суб'єктом цивільних правовідносин є, водночас, актуальним та дискусійним. Адже, в залежності від того, як ми визначаємо ШІ у реальних правовідносинах залежить те, чи ШІ буде їх учасником та наділятиметься відповідними правами чи ШІ буде об'єктом, по відношенні до якого виникатимуть відповідні правовідносини, укладатимуться відповідні договори тощо, а останній наділятиметься ознаками об'єкта цивільних прав загалом» [7, с. 129]. Опираючись на ст. 2 ЦК України, у цивілістиці пропонується розуміння сутності роботів зі штучним інтелектом, як ««квазіюридичної особи», чи, «еквіваленту юридичної особи» [6, с. 97].

Якщо розглядати як суб'єкта, то Зозуляк І. О. зазначає, що «щодо штучного інтелекту пов'язується із використанням щодо нього термін «електронна особа». Науковці, які висловлюють саме таке бачення щодо штучного інтелекту, наголошують на наявності окремих суб'єктивних прав та обов'язків у такої особи та цивільної правосуб'єктності загалом» [6, с. 96]. Щербина Б. С., Ткаченко В. В. наполягають на тому, щоб розглядати ШІ як суб'єкт, мотивуючи тим, що «штучний інтелект відрізняється від усього іншого у зв'язку з тим, що з часом він зможе усвідомлювати та керувати своїми діями, а тому перестане бути

комп'ютерною програмою або програмою, пов'язаною з певним механізмом. І з цього робимо висновок, що штучний інтелект стане право-, діє-, деліктоздатною особою, яка приймає рішення щодо себе, свого існування та в умовах невизначеності накопичувати знання з власного досвіду та досвіду інших осіб, собі подібних та самих людей. Якщо прийняти це зауваження, то штучний інтелект ніяк не може бути об'єктом, щодо якого укладаються угоди між людьми» [8, с. 144]. Слід зазначити, що вказана теорія наразі є спірною.

Стосовно вище наведеної аргументації, Стефанишин Н. М., Схаб-Бучинська Т. Я. зазначають, що «можливо за порівняння взяти тварини, адже, це – живі істоти, що наділені своїм природнім інтелектом, здатні до спілкування, дресирування, частково, мислення, проте, останні залишаються об'єктом цивільних прав, хоча наділяються певними правами визначеними спеціальним законодавством. Тому, вважаємо, що сьогодні правові традиції українського суспільства та й законодавець не готовий наділити штучний інтелект правами та обов'язками, що дозволяло б говорити про його правосуб'єктність та визначати останнього суб'єктом цивільних правовідносин» [7, с. 130]. Наприклад, в США такий підхід набрав широкого застосування після судового прецеденту. Так, судом в Сан-Франциско розглядався спір «Наруто проти Девіда Джона Слейтера» щодо авторського права на селфі, зробленого мавпою Наруто. При цьому, позов в інтересах мавпи подала організація із захисту прав тварин PETA (People For The Ethical Treatment of Animals). Однак, і суд першої інстанції, і апеляційний суд дійшли висновку, що незважаючи на положення законодавства про захист прав тварин, останні не мають права на звернення за захистом своїх порушених прав інтелектуальної власності. Такі права мають лише людські істоти. За аналогією, наявність права інтелектуальної власності не розповсюджуються і на штучний інтелект [3].

Якщо характеризувати теорію об'єкта, наголошує Зозуляк І. О., «слушно вказують вчені, аргументами на користь того, що штучний інтелект за своєю природою тяжіє до об'єктів правовідносин чи інструментів їх здійснення є такі: 1) це результат діяльності людини,

щодо якого у особи виникають певні права і обов'язки; 2) з огляду на положення Резолюції Європарламенту № 2015/2103, суб'єктом притягнення до відповідальності за шкоду, заподіяну штучним інтелектом, пропонується встановити не електронну особу; 3) це річ, якою власник має право володіти, користуватися та розпоряджатися, як і будь-яке інше майно» [6, с. 100].

Більш виваженою та обґрунтованою вважаємо думку у якій Кожевнікова А. В. наголошує, що «застосування штучного інтелекту у цивільно-правовому процесі, вважаємо за важливе та припустиме застосування лише спеціалізованих інтелектуальних систем, здатних працювати під контролем людини. Так, при розгляді цивільної справи незначної складності можливим є застосування такої системи штучного інтелекту, яка буде здатна самостійно узагальнювати та аналізувати законодавство, судову практику та таким чином допомагати судді приймати справедливе та законне рішення. У такому разі штучний інтелект буде своєрідною частиною цивільно-правового процесу. Отже, штучний інтелект у цивільному процесі України в майбутньому фактично зможе відтворити не лише сучасну людську модель пізнання та відтворення даних, а й прискорить та розвантажить роботу суддів, зробить її ще більш ефективною» [2, с. 41].

Безперечно, штучний інтелект має базуватись на основі певних принципів. З цього приводу, Кармазова О. О., Федоренко Т. В., зазначає, що «до основних принципів штучного інтелекту в судочинстві віднесено: 1) принцип поваги до основних прав, який, зокрема, полягає у впровадженні штучного інтелекту в межах, спосіб та в порядку, щоб не порушити основні права людини, гарантовані на міжнародному та національному рівнях; 2) принцип недискримінації, зміст якого, зокрема, розкривається через запобігання розвитку або посиленню будь-якої дискримінації між людьми або групами осіб; 3) принцип якості та безпеки, який полягає в тому, щоб судові рішення та дані, які в них використані, були захищені та перебували в безпечному технологічному середовищі; 4) принцип прозорості, неупередженості та справедливості – це принципи про те, щоб у разі використання штучного інтелек-

ту забезпечити відсутність людського фактору (запобігти втручанню людини); 5) принцип «під контролем користувача» гарантує високий рівень автономності, поінформованості користувачів тощо [9, с. 22].

Хоча така позиція авторів і має на нашу думку протиріччя, а саме наявна класифікація – принцип «під контролем користувача» протирічить принципу неупередженості (запобігти втручанню людини). На нашу думку повноцінне використання ШІ як інструментарію правника можливе лише під контролем користувача.

Луцька Г.В. відмічає, що «хоча і ЦПК не використовує термін «штучний інтелект», його норми закріпили використання його видів, зокрема, комп'ютерних програм, які сприяють охороні та захисту прав громадян України. Відповідно до статті 2 ЦПК суд та учасники судового процесу, зокрема і громадян України, у разі якщо вони є учасниками судового процесу, зобов'язані керуватися завданням цивільного судочинства, а саме, це справедливий, неупереджений та своєчасний розгляд і вирішення цивільних справ з метою ефективного захисту порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб, інтересів держави» [10, с. 569].

Лізи Юрген зазначає, що «ШІ достатньо розвинений, щоб його можна було впроваджувати в судовій системі. Недоцільно просто замінити суддів-людей на суддів зі штучним інтелектом. Має сенс проаналізувати, які саме частини роботи суду можна автоматизувати за допомогою технології штучного інтелекту. Наприклад, машини можна успішно використовувати для перевірки певних формальностей. Автоматизоване складання документів – це вже не наукова фантастика, яку показують у фільмах. Технологія може прискорити підготовку певних видів рішень і ухвал.

Використання штучного інтелекту має відповідати вимогам до судочинства. У разі судового розгляду сторони процесу повинні довіряти судовій системі. За відсутності довіри суд і судові рішення втрачають свою цінність. Тому при використанні ШІ судові рішення має бути чітким, логічним та обґрунтованим. Процес ухвалення рішення не може залишатися прихованим у «чорному ящику», оскільки така ситу-

ація не відповідає принципу верифікованості судового рішення і, безумовно, призводить до втрати довіри. Впроваджуючи ШІ, необхідно подбати про дотримання принципів судочинства» [11].

Цікавим також є погляд Марко П. Фалько, який зазначає, що «юристи, які покладаються на ШІ, особливо для виконання більш складних завдань письмового захисту, можуть ненавмисно ввести суд в оману, спотворюючи стан законодавства або докази у справі. Здатність ШІ провокувати «галюцинації» під час підготовки справи є реальною, а наслідки для відправлення правосуддя можуть бути катастрофічними.

У цьому контексті потреба в керівних принципах щодо використання ШІ юристами, особами, які приймають адміністративні рішення, і суддями ніколи не була такою нагальною, як зараз» [12].

Марко П. Фалько відмічає, що «окрім висловлення загального занепокоєння щодо ШІ в юриспруденції, канадські суди тільки починають встановлювати керівні принципи та параметри щодо машинного навчання в цивільному судочинстві.

У Манітобі Суд королівської лави видав практичні рекомендації від 23 червня 2023 року, які стосуються сумнівної точності та надійності штучного інтелекту. Директива вимагає, щоб у разі використання ШІ «при підготовці матеріалів, що подаються до суду, в матеріалах було зазначено, як саме використовувався штучний інтелект».

Через три дні, 26 червня 2023 року, Верховний суд штату Юкон повторив подібні настрої у власній директиві щодо практики застосування штучного інтелекту. Суд вимагає, щоб будь-який адвокат або сторона, яка покладається на ШІ, включаючи ChatGPT або будь-яку іншу платформу ШІ, для юридичних досліджень або подачі документів «з будь-якого питання і в будь-якій формі в суд», повідомляла суд «про інструмент, який використовувався, і з якою метою».

Хоча практичні вказівки в жодному разі не є вичерпним інструментом для вирішення потенційних проблем, які може спричинити ШІ, вони є лише початком.

Хоча на сьогоднішній день основна увага приділяється використанню штучного інтелек-

ту в цивільному судочинстві і зосереджена на тому, чи зможуть такі платформи, як ChatGPT, замінити суддів, це занепокоєння видається короткозорим.

Оскільки машинне навчання стає звичним явищем, його вплив на відправлення правосуддя становить серйозний виклик як для суддів, так і для юристів. Як зазначалося вище, використання ШІ в цивільному судочинстві викликає низку занепокоєнь, зокрема точність і надійність доказів, матеріалів і подань, підготовлених частково за допомогою машини, яка значною мірою покладається на Інтернет як джерело своїх знань і здатна відчувати "галюцинації" у своїх міркуваннях;

Потреба в керівництві та інструкціях з боку суддів, які могли б регулювати використання ШІ шляхом впровадження правил та інструкцій, ніколи не була такою нагальною, як зараз» [12].

Висновки. Сучасні можливості штучного інтелекту (ШІ) створюють новий етап розвитку цивільного процесу, дозволяючи впроваджувати інноваційні підходи та покращення в різних сферах. ШІ може автоматизувати рутинні завдання, забезпечуючи ефективність та швидкість пошуку вірної та актуальної у справі судової практики. Крім того, він може стати потужним інструментом для аналізу доказів, надання

підтримки правникам у прийнятті обґрунтованих судовою практикою справедливих рішень та оцифрування документів в загальній меті спрощуючи доступ до правосуддя.

Однак використання ШІ у цивільному процесі належить до сфери величезних викликів, зокрема правових та етичних. Збереження прав та свобод людини є однією з основних турбот, оскільки системи ШІ можуть впливати на приватність та особисті права. Гарантування прозорості та відповідальності є важливими кроками у забезпеченні довіри до використання ШІ в цивільному судочинстві.

Дискримінація та недостатній захист конфіденційності даних також є серйозними проблемами, які вимагають уваги та вирішення. Справедливість у використанні ШІ повинна бути гарантована, щоб уникнути несправедливого впливу на різні соціальні групи.

Таким чином, розробка відповідних правових норм та стандартів стає критичною для створення балансу між використанням ШІ у цивільному процесі та забезпеченням справедливості, прозорості та захисту прав та свобод кожного індивіда. Регулювання повинно бути гнучким та враховувати швидкі зміни у технологічній сфері, а також враховувати потреби суспільства в цілому.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Künstliche Intelligenz in der Kommunikation: Workshops & Trainings. In A Nutshell. URL: <https://www.nutshell.de/workshop-ki-in-der-kommunikation>
2. Кожевнікова А. В. Застосування штучного інтелекту у цивілістичному процесі. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Юриспруденція*. 2022. № 55. С. 40–43. URL: <https://www.vestnik-pravo.mgu.od.ua/archive/juspradenc55/9.pdf>
3. Правове регулювання штучного інтелекту в Україні та світі. Golaw. 2022. URL: <https://golaw.ua/ua/insights/publication/pravove-regulyuvannya-shtuchnogo-intelektu-v-ukrayini-ta-sviti/>
4. Про схвалення Концепції розвитку штучного інтелекту в Україні: розпорядження Кабінету Міністрів України № 1556-р від 02.12.2020. Урядовий кур'єр. 2020. № 247.
5. Марценко Н. С. Правовий режим штучного інтелекту в цивільному праві. *Актуальні проблеми правознавства*. 2019. №4 (20). С. 91-98. URL: <http://dspace.wunu.edu.ua/bitstream/316497/38382/1/%D0%9C%D0%B0%D1%80%D1%86%D0%B5%D0%BD%D0%BA%D0%BE.pdf>
6. Зозуляк О. І. Штучний інтелект як об'єкт цивільно-правового регулювання : матеріали міжнародної науково-практичної конференції, присвяченої пам'яті проф. В. П. Маслова Харків, лютий, 2022. С. 95–102. URL: <http://lib.pnu.edu.ua:8080/handle/123456789/15819>
7. Стефанишин Н.М., Схаб-Бучинська Т.Я. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2023. № 3. С. 126–131. URL: <http://journal-app.uzhnu.edu.ua/article/view/284590>
8. Щербина Б. С., Ткаченко В. В. Штучний інтелект як суб'єкт цивільного права. *Юридичний вісник*. 2021. № 1 (58). С. 142–148. URL: <https://dspace.nau.edu.ua/bitstream/NAU/53555/1/22197.pdf>
9. Карамаза О.О. Принципи штучного інтелекту в правосудді України. *Право і Суспільство*. 2021. № 2. С. 18–24. URL: http://pravoisuspilstvo.org.ua/archive/2021/2_2021/5.pdf

10. Луцька Г.В. Принципи використання штучного інтелекту в цивільному процесі при забезпеченні охорони та захисту прав громадян України, які проживають на тимчасово окупованих територіях України. *Юридична наука*. 2020. № 2(104). С. 565–572. URL: <https://journal-nam.com.ua/index.php/journal/article/view/127/121>
11. Liisi Jürgen. Artificial intelligence as part of the court proceedings – is it possible and necessary? *NJORD*. 2021. URL: <https://www.njordlaw.com/artificial-intelligence-part-court-proceedings-it-possible-and-necessary>
12. Marco P. Falco. Is it Time to Regulate the Use of AI in Litigation? *Lexology*. 2023. URL: <https://www.lexology.com/library/detail.aspx?g=5a04b0cc-fdee-43c0-a629-99b4c6880730>